

RANOKRŠĆANSKA BAZILIKA I/ILI RIMSKA VILA: NOVO TUMAČENJE STARE TEZE O GRADITELJSKOM SKLOPU U VRSARU

<https://doi.org/10.17234/9789533791807.22>

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Dosadašnju tezu o postojanju ranokršćanske bazilike s pripadajućim pomoćnim prostorijama u sjevernom dijelu vrsarske luke revidirao je početkom 2000-ih godina Francis Tassaux. Na temelju analognih primjera u tlocrtnoj dispoziciji prostorija i motivima koji su prisutni na podnim mozaicima u rimskim arhitektonskim sklopovima na području Francuske, sjeverne Afrike i Italije, on je strukture koje je 1935. godine istražio Mario Mirabella Roberti na prostoru pogona Stari Neon protumačio kao profanu arhitekturu. Takvo tumačenje potkrijepila su novija arheološka istraživanja koja su provedena u nizu izdvojenih kampanja na području smještenom između nekadašnjeg samostanskog sklopa uz crkvu Sv. Marije od Mora i tzv. Starog Neona. Riječ je o dijelovima rimske maritimne vile koja je korištena od 1. do 7. stoljeća, a svoj puni procvat doživjela je u kasnoj antici, što potvrđuju novootkriveni podni mozaici. Vila zahvaća površinu od oko 5000 m², a rasprostire se i na području nekadašnjeg samostanskog sklopa i crkve sv. Marije od Mora te duž današnje obalne prometnice. Mirabella Robertijeva „ranokršćanska bazilika“ predstavlja jednu od dviju istraženih, bogato opremljenih, reprezentativnih dvorana, koje su okružene manjim prostorijama. Sastavni dio ovoga sklopa zasigurno je činilo skladište koje je krajem 1920-ih godina istražio Attilio Degrassi u jugozapadnom dijelu vrsarskog zaljeva i pretpostavljena (neubicirana) operativna obala s mulom ili pristaništem. Grob u amfori koji je ubicirao Mario Mirabella Roberti i dijelovi sarkofaga izloženi podno kamenoloma Montarker sugeriraju položaj rimske nekropole na prostoru sjeverozapadno od vile.

Ključne riječi: *Vrsar, Stari Neon, ranokršćanska bazilika, arheološka istraživanja, kasna antika, maritimna vila, podni mozaici, arhitektura*

UVOD

Pri pretraživanju podataka o arheološkom lokalitetu u sjevernom dijelu vrsarske luke u literaturi se većinom prenose podaci preuzeti iz radova Maria Mirabelle Robertija u kojima su objavljeni rezultati arheoloških istraživanja 1935. godine u dvorištu recentnog graditeljskog sklopa u kojemu je 1950-ih do 1970-ih godina bio pogon male lokalne tvornice električnih uređaja *Neon* (odatle u literaturi naziv *Stari Neon* za taj lokalitet, a Mirabella Roberti navodi da se predio zvao *Seminario*, vjerojatno zbog blizine crkve sv. Marije od Mora). Mirabella Roberti u sklopu je prepoznao ranokršćansku baziliku nastalu na dijelu rimske vile.¹ Unatoč tomu što je nakon Mirabelle Robertija, posebice 1970-ih i 1990-ih godina, proveden niz izdvojenih arheoloških radova manjeg opsega, kojima su pronađeni dijelovi antičkih struktura, njihovi rezultati tada nisu jasno i nedvojbeno dovedeni u vezu s položajem pretpostavljene ranokršćanske bazilike, niti su objedinjeni i revidirani. Međutim, početkom 2000-ih godina u literaturi je došlo do promjene u interpretaciji teze prema kojoj su na položaju antičkih vila duž zapadne obale Istre podizane prve sakralne gra-

¹ Mirabella Roberti 1935, str. 289–291; Mirabella Roberti 1944, str. 33–61; Mirabella Roberti 1944a, str. 31–120.

đevine.² Rad koji je ključan u sagledavanju arheoloških struktura otkrivenih upravo u sjevernom dijelu vrsarske uvale, i koji daje posve novo tumačenje pojedinih dijelova ovog graditeljskog sklopa, objavio je 2003. godine Francis Tassaux.³ Njegovo tumačenje da dvorana s apsidalnim završetkom ne predstavlja ranokršćansku baziliku već reprezentativnu dvoranu kakve su karakteristične za kasnoantičke domuse potvrđuju rezultati najnovijih arheoloških istraživanja koja su provedena od 2010. do 2017. godine u neposrednoj blizini. Mirabella Robertijeve pastoforije i ostale prostorije pretpostavljenog sakralnog sklopa zapravo predstavljaju dijelove bogato opremljene rimske vile.

MIRABELLA ROBERTI – RANOKRŠĆANSKA CRKVA

Arheološki nalazi u vrsarskoj uvali prvi se put spominju 1540. godine, kad je Pietro Coppo objavio podatak o ostacima antičkih građevina uz morsku obalu podno Vrsara, koji su se prostirali od crkve sv. Marije od Mora do solana koje su bile vidljive još početkom 19. stoljeća na položaju današnje prometnice u dnu uvale. Arhitektonske ostatke pripisao je rimskoj patricijskoj obitelji Orsini, za koju je smatrao da se doselila iz Rima, te sasvim pogrešno protumačio naziv naselja *Orsera* dovodeći ga u vezu s imenom ove obitelji.⁴ Kratku bilješku o postojanju ostataka bogato opremljenih građevina iza samostanske crkve sv. Marije od Mora objavio je Anton Gnirs 1916. godine.⁵ On je početkom 20. stoljeća primijetio „obrise zidova i ostatke mozaika“ iza samostanske crkve sv. Marije od Mora, vjerojatno baš na položaju gdje je nedugo nakon njega istraživao Mirabella Roberti.⁶ Degrassi je, na temelju nalaza bazena čije je dno bilo obloženo mramornom pločom i bijelim mozaičnim teserama, a zidovi debelim slojem žbuke i naknadno pridodanim raznobojnim mramornim oplatama, uzimajući u obzir ulomke antičke građevinske keramike koji su bili rasuti po obali, na ovome prostoru pretpostavio postojanje veće građevine. Istraživanje nije prošireno jer se otkrivena struktura nalazila ispod tadašnje prometnice.⁷

Povod opsežnijim istražnim radovima unutar prostora tzv. *Starog Neona* bila je dojava porečke obitelji Polesini, koja je u Vrsaru imala posjede, o nalazu podnog mozaika.⁸ Istraživanje je proveo Mario Mirabella Roberti 1935. godine. Predložio je kronološki razvoj arhitektonskih ostataka prema kojemu najstariju fazu tvore ostaci stambeno-gospodarske građevine iz 1. stoljeća. Njezine dijelove je prepoznao u hipokaustu koji je otkrio ispod poda, po njemu kasnije formirane apside, i u dijelu podnog mozaika od crno-bijelih tesera istočno od nje. Mirabella Roberti smatrao je da je u trećoj četvrtini 4. stoljeća nastao prvi sakralni sklop u Vrsaru s četverokutnom kapelom širine 9,30 m i dužine 15,20 m⁹, te pastoforijama (*prothesis* i *diaconicon*) (sl. 1: 1). Prostoriju koja je smještena na jugoistoku istraženog dijela sklopa, a koja je od pretpostavljene kapele odvojena dugim hodnikom, Mirabella Roberti je protumačio kao *cathecumeneum*. Smatrao je da su sredinom 5. stoljeća dvorani pridodani apsida i *narteks* te da su unutar sklopa izvršene manje preinake. Do uništenja

² Tassaux 2003, str. 383, 389; Cuscito 2011, str. 301, 312.

³ Tassaux 2003, str. 383–390.

⁴ Coppo 1830, str. 39.

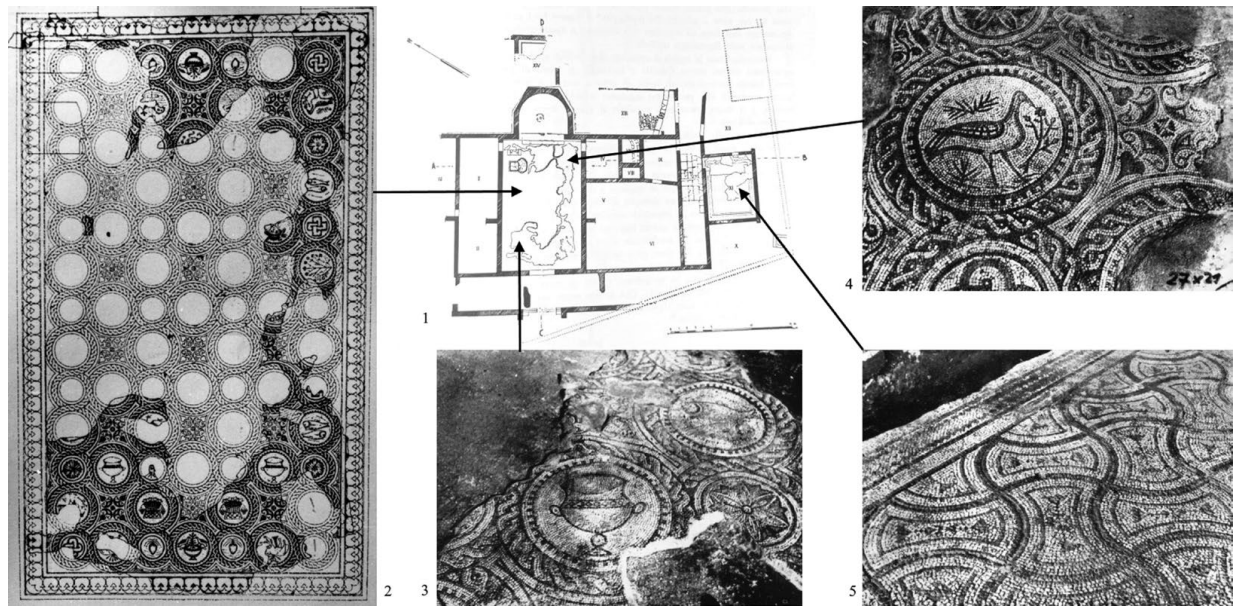
⁵ Gnirs 1916, str. 85; Gnirs 2009, str. 89.

⁶ Degrassi 1928, str. 400–401. Ovaj prostor zahvaća današnju k.č. 318 k.o. Vrsar. Od današnje obalne prometnice dijeli ga ogradni zid unutra kojeg su smještene hale nekadašnjeg servisno-uslužnog pogona (radionice rasvjetnih cijevi) naziva *Neon Vrsar* (ili *Stari Neon*). Danas je u vlasništvu turističke tvrtke Valamar Riviera d.d. iz Poreča.

⁷ Degrassi 1928, str. 400; Mirabella Roberti 1935, str. 289.

⁸ Mirabella Roberti 1935, str. 289.

⁹ Mirabella Roberti 1944, str. 34; Šonje 1982, str. 40; Matijašić 1998, str. 216; Bulić 2014, str. 249–250.

Sl. 1. Tlocrt pretpostavljenog ranokršćanskog sklopa u dvorištu tzv. Starog Neona s označenim položajem podnih mozaika (izvor: Mirabella Roberti 1944a, 35)

Sl. 1: 1. Tlocrt pretpostavljenog ranokršćanskog sklopa u dvorištu tzv. Starog Neona s označenim položajem podnih mozaika
Sl. 1: 2. Podni mozaik u „crkvenom brodu“ u tzv. Neonu (izvor: Arhiv Arheološkog muzeja Istre u Puli, FN-10841)

Sl. 1: 3. Detalj podnog mozaika u „crkvenom brodu“ u tzv. Neonu (izvor: Arhiv Arheološkog muzeja Istre u Puli, FN-10843)

Sl. 1: 4. Detalj podnog mozaika u „crkvenom brodu“ u tzv. Neonu (izvor: Arhiv Arheološkog muzeja Istre u Puli, FN-10847)

Sl. 1: 5. Detalj podnog mozaika u pretpostavljenom cathecumeneumu u tzv. Starom Neonu (izvor: Arhiv Arheološkog muzeja Istre u Puli, FN-10848)

sklopa došlo je u drugoj polovici 6. stoljeća, a početkom 7. stoljeća je u sjevernom uglu prostorije, navodnog crkvenog broda, postavljen tijesak za masline.¹⁰ Najreprezentativniji nalaz predstavljaju podni mozaici od staklene paste u tehnici *opus tessellatum*¹¹ kojima su sredinom 4. stoljeća ukrašeni pretpostavljeni crkveni brod i *cathecumeneum*. Čitava „crkvena“ dvorana, površine 137,65 m²¹², u potpunosti je prekrivena kompozicijom koju tvori 75 medaljona uokvirenih pletenicama koje ih ujedno međusobno povezuju. Okvir kompozicije čini bordura arkadica s dva režnja. U neparnim redovima naizmjenično su prikazana četiri manja i tri veća medaljona, dok se u parnim redovima javljaju četiri velika medaljona. Medaljoni su ispunjeni geometrijskim i vegetabilnim motivima, prikazima životinja i jednom ljudskom figurom koja vjerojatno predstavlja alegoriju ljetnog godišnjeg doba. Kvadratna, konkavna polja između medaljona u parnim redovima ukrašena su *peltama* i srcolikim listovima (sl. 1: 2–4). Uzimajući u obzir način oblikovanja bordure, analogije nalazimo na mozaicima iz razdoblja od 3. do 5. stoljeća na širem prostoru Italije: u krstionici u Gradu¹³ i Akvileji¹⁴; Španjolske: vili u El Ruedo (Córdoba)¹⁵; te Austrije: Sv. Hema kraj Globasnitz

¹⁰ Mirabella Roberti 1944, str. 33–38; Matijašić 1998, str. 215–218; Bulić 2014, str. 249–250.

¹¹ Meder 2003, str. 42.

¹² Mirabella Roberti 1944, str. 38.

¹³ Ferri 2020, str. 213.

¹⁴ Farioli 1975, str. 158–175.

¹⁵ Vargas Vázquez 2017, str. 359.

(Koruška)¹⁶. Orijehtacija prikaza na mozaiku u smjeru pretpostavljenog položaja oltara poslužila mu je kao argument za tumačenje ove prostorije kao crkvenog broda, iako na podnoj površini nije našao otiske, oštećenja koja bi to potvrđivala.¹⁷ Podni mozaik pretpostavljenog katekumeneja prikazuje dvije kompozicije: geometrijsku koja simbolizira more i figuralnu s prikazom morskih životinja. Obje su kompozicije uokvirene jedinstvenom bordurom oblikovanom tzv. motivom zmijske kože (sl. 1: 5). Kompoziciju s prikazom mora Mirabella Roberti dovodi u vezu s podnim mozaikom u istočnom dijelu najstarije porečke bazilike¹⁸, a općenito je motive na mozaicima vezivao uz kršćansku simboliku.¹⁹

TASSAUX – KASNOANTIČKA VILA

Da bi dokazao profanu funkciju ove građevine, Francis Tassaux polazi pak od istih postavki Mirabelle Robertija, ali napominjući da su morski motivi na mozaicima uobičajeni već u kasnocar-skim vilama, te navodi prikaze godišnjih doba koji su vrlo brojni u sjevernoj Africi i Francuskoj (u Akvitaciji), u primjerima profane arhitekture, poput termalnih sklopova. Velika sličnost s vrsarskim primjerom u oblikovanju dvorane, te istovrsna tipologija apsidalnog završetka²⁰ i raspored prostorija koje ju flankiraju uočava se na primjeru vile koja je izgrađena u 4. stoljeću u *Vidulisu* kraj San Daniele del Friulija u Furlaniji (sjeveroistočna Italija).²¹

Manji apsidalni prostori javljaju se već u ranocarskoj arhitekturi stambenih građevina u gradovima i izvan njih, često su povezani s termalnom funkcijom, ali tek od 3. stoljeća dolaze na središnje mjesto, u fokus unutarnjeg rasporeda prostorija, postaju središnje dvorane luksuznih stambenih domusa i rustičnih vila. Dok su u ranijem razdoblju prostorije tipa *tablinum* i *triclinium* pačetvorinastog tlorisa, od 3. stoljeća dobivaju apsidalni dodatak po uzoru na javne građevine ceremonijalnoga tipa. Raniji su primjeri *Domus della Fortuna Annonaria* i *Sede degli Augustali* u Ostiji²², iz 2. stoljeća, gdje su apsidalne dvorane na uočljivo dominantnom mjestu, u prvom slučaju doduše još pomaknuto u odnosu na simetralu, ali u gradu je oblik graditeljske čestice nerijetko uvjetovao položaj i raspored prostorija. Tassaux donosi pregled apsidalnih dvorana u Akvitaciji²³, ali takvih primjera na zapadu ima još, npr. vila „La Dehesa“ kraj Sorije u sjevernoj Španjolskoj²⁴, i vrlo poznata vila u Lullingstoneu u jugoistočnoj Engleskoj.²⁵ Redovito su ukrašene mozaicima, ne samo u središnjoj dvorani. U pravilu je riječ o arhitekturi visokog standarda, s jasno izraženim elementima luksuza, bez gospodarske komponente, koja je vjerojatno u većini slučajeva bila izdvojena u zasebnim građevinama. Prema 4. stoljeću sve je jasnije da apsidalna dvorana služi za svečane prijeme, audijencije, kao u palači u Medijani kraj

¹⁶ Glaser 1991.

¹⁷ Mirabella Roberti 1944, str. 47.

¹⁸ Meder 2003, str. 42–43.

¹⁹ Tassaux 2003, str. 384.

²⁰ Apsida tzv. „ravenatskog“ tipa.

²¹ Tassaux 2003, str. 386–389.

²² Calza 1941; Boersma 1985, str. 151, 156–160; Laird 2000, str. 41–84; Boin 2013, str. 191.

²³ Tassaux 2003, str. 387.

²⁴ Mariné Isidro 1984.

²⁵ Wilson 2009.

²⁶ Petrović 1995, str. 232–240; Petrović 2004, str. 29–32.

Niša²⁶, ili u vjerojatno najpoznatijem primjeru, u monumentalnoj vili „Del Casale“ kraj Piazzes Armerine na Siciliji.²⁷

Stoga prostorije istražene 1935. godine u dvorištu tzv. *Starog Neona* predstavljaju dio stambenog sklopa – *pars urbana* – bogato opremljene vile koja je u upotrebi bila od 1. do 6. stoljeća. Središnja prostorija je kasnoantička preinaka jednostavne pravokutne dvorane podignute u otvorenom dvorištu vile iz 1. stoljeća. Ovaj dio sklopa je tijekom 7. stoljeća pretvoren u *pars rustica* postavljenjem tjeska za ulje.²⁸

ISTRAŽIVANJA OD 1954. DO 2000. GODINE

Nakon istraživanja Mirabelle Robertija na ovome prostoru nije bilo opsežnijih zahvata. Tek je manje sondiranje, radi provjere stanja podnog mozaika, izvršila 1954. godine Jugoslavenska akademija na prostoru Mirabellina „katekumeneja“.²⁹ Kad je 1965. godine Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci izvodio zaštitne radove na obližnjoj bazilici sv. Marije od Mora, Ante Šonje, tadašnji kustos i dugogodišnji ravnatelj porečkog muzeja, zabilježio je neke detalje koje je pripisao rimskoj vili, uz sjeverni perimetralni zid crkve. Riječ je o manjem bazenu koji je isklesan u litici, a čije su unutarnje stijenke bile obložene hidrauličkim mortom (sl. 2: 1). Osim toga, Šonje je usputno naveo da na prostoru vrta s istočne strane nekadašnje samostanske zgrade također postoje ostaci struktura koje je datirao u 1. stoljeće n. e.³⁰ U članku objavljenom 1971. godine objavio je fotografiju iskopa ispred zida čestice tzv. *Starog Neona*, s potpisom *Ostaci zidova antičke arhitekture na cesti pod ogradom „Neona“ u Vrsaru*, ali bez objašnjenja u samome tekstu (sl. 2: 2).³¹

Potvrdu pretpostavke da se arheološka zona širi na područje današnje glavne prometnice duž obale dao je nalaz nadgrobni spomenik koji je 1969. godine otkriven tijekom radova na polaganju odvodnih kanalizacijskih cijevi za kinodvoranu³² koja je tada bila u izgradnji.³³ Nadgrobni spomenik je otkriven u dijelu ceste između ugla samostanske zgrade i ogradnog zida tzv. *Starog Neona*. Bio je uzidan u zid čiji je jugozapadni dio otkriven 1964. godine tijekom iskopa za polaganje vodovodnih cijevi duž ulice. S obzirom na to da je zid tekao u nastavku zida koji je otkrio Mirabella Roberti, Šonje je pretpostavio da je tom prilikom otkriven dio narteksa ranokršćanske bazilike.³⁴ Nadgrobni spomenik (*cippus*) izrađen je od vapnenca. Ima piramidalni završetak na čijem vrhu nedostaje uobičajeni plastično izvedeni završetak. Bočne strane, koje su bile predviđene za obradu (ili dodavanje dekorativnih elemenata), ostale su neobrađene. Tekst je formatiran u šest redaka podjednake visine: *Dis Manib(us) / Securae / coniugi / dulcissimae / Aurelius / Cresces fecit*.³⁵ Prema stilizaciji slova natpisa i odjeljivanju riječi reljefno izvedenim lišćem bršljana, te zbog

²⁷ Carandini *et al.* 1982; Pensabene – Sfameni 2014.

²⁸ Tassaux 2003, str. 389; Tassaux – M.-B. Carre 2012, str. 180.

²⁹ Mohorovičić 1954, str. 3; Meder 2003, str. 42–43.

³⁰ Šonje 1971, str. 373; Šonje 1974, str. 238.

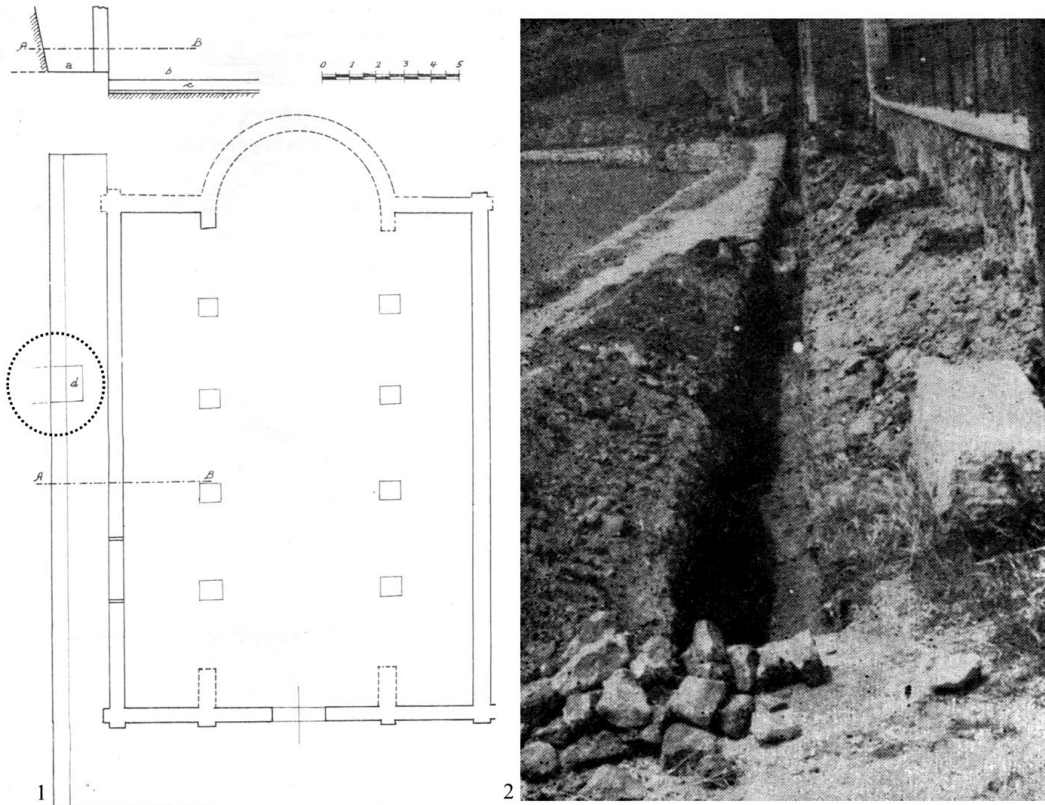
³¹ Šonje 1971, str. 393.

³² Na mjestu nekadašnjeg kina danas je smještena nova školska zgrada.

³³ O nalazu je obavijestio tadašnji vrsarski župnik Anđelko Grubišić, te je spomenik pohranjen u Zavičajnom muzeju Poreštine (Šonje 1974, str. 236).

³⁴ Šonje 1974, str. 239.

³⁵ Šonje 1974, str. 236–238; AE 1977, 0318; EDH014903; EDR076846.

Sl. 2. Položaj bazena (oznaka d) na tlocrtu prve građevinske faze crkve sv. Marije od Mora i ostaci antičke arhitekture u dijelu ceste uz ogradni zid tzv. Neona.

Sl. 2: 1. (izvor: Šonje 1971, 377, T. 1)

Sl. 2: 2. (izvor: Šonje 1971, 393, sl. 11)

nenavođenja *praenomina* dedikanta, nadgrobnni spomenik se datira u drugu polovicu, odnosno kraj 2. ili početak 3. stoljeća n. e. (sl. 3: 1)³⁶

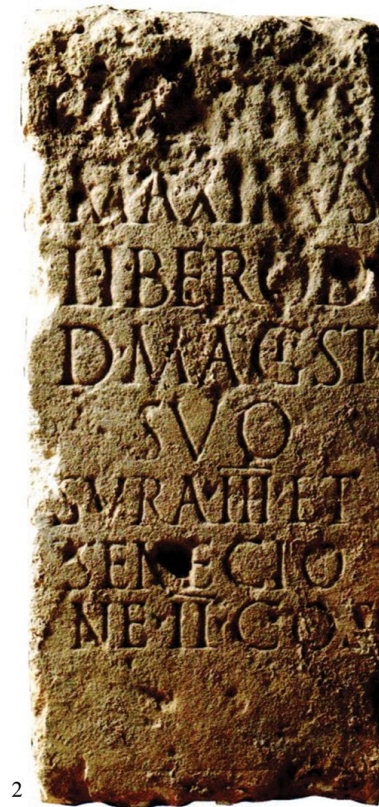
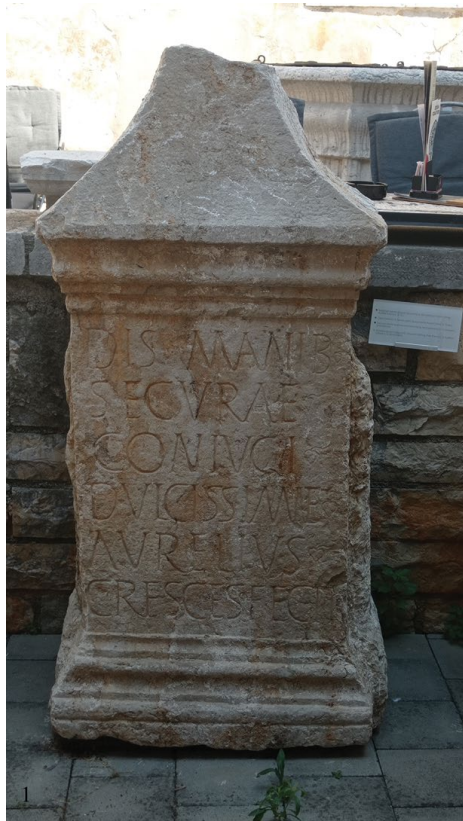
Još jedan epigrafski nalaz s ovoga područja mogao bi upućivati na vlasnika vrsarske vile. Naime, 1992. godine tijekom izvođenja radova na statičkoj sanaciji apside crkve sv. Marije od Mora, u jugozapadnom uglu crkve, uz pročelnu lezenu, otkriven je žrtvenik bogu Liberu³⁷, od vapnenca. Natpis je bez bordure, prva dva retka (od osam) su oštećena. Najproblematičniji prvi redak najprije je pročitana Claudius, ali vjerojatnije je C. Mutius³⁸ C. M[u]ltius / Maximus / Libero d(eo) / d(edit) magist(ro) / suo / Sura III et Senecio/ne II co(n)s(ulibus). Konzulska datacija ne javlja se često na istarskim (...) natpisima. Na ovom (...) ovom su navedeni konzuli 106. – 107. godine (sl. 3: 2).³⁹

³⁶ Tassaux – M.-B. Carre 2012, str. 176. Danas se spomenik čuva u Zavičajnom muzeju Poreštine (ZMP-7282).

³⁷ Istražne radove proveo je tadašnji ravnatelj Zavičajnog muzeja Poreštine Marino Baldini. Zaninović 1997, str. 137–141; Giradi Jurkić 2005, str. 179; EDR134738.

³⁸ Prema Francisu Tassauxu (Tassaux 2003, str. 384).

³⁹ Zaninović 1997, str. 138; Tassaux 2003, str. 384. Spomenik se čuva u Zavičajnom muzeju Poreštine (ZMP-4346).

Sl. 3. Nadgrobni spomenik podignut Sekuri i žrtvenik bogu Liberu
Sl. 3: 1. (izvor: Pustijanac – Gergeta Sotončić 2022, str. 29, sl. 12)
Sl. 3: 2. (izvor: Tassaux – M.-B. Carre 2012, str. 175, sl. 31)

ISTRAŽIVANJA OD 2010. DO 2017. GODINE

Osim provođenja navedenog manjeg arheološkog zahvata uz crkvu sv. Marije od Mora, čiji rezultati, osim prethodno navedenog pojedinačnog nalaza epigrafskog spomenika, nisu objavljeni, 1990–ih godina interes je u potpunosti bio usmjeren na zaštitne, konzervatorsko-restauratorske radove na crkvi sv. Marije od Mora te na pripremu projektne dokumentacije za revitalizaciju nekadašnjeg samostanskog sklopa. Pažnja je ponovno u potpunosti usmjerena na zaštitu arheološke baštine 2010. godine, kada je započela izgradnja stambeno-poslovne građevine na do tada neizgrađenom području koje graniči kako s nekadašnjim samostanskim vrtom, tako i s tzv. *Starim Neonom*.⁴⁰ Radovi su se, u prekidima, nastavili do 2017. godine.⁴¹ Nalaz tesera podnog mozaika

⁴⁰ Na današnjim k.č. 316/1 i 316/3, k.o. Vrsar.

⁴¹ Značaj do tada poznatih arheoloških elemenata uvjetovao je potrebu provođenja zaštitnog arheološkog istraživanja. Nakon toga uslijedio je niz arheoloških nadzora i probnih arheoloških iskopavanja zbog ugradnje infrastrukturnih vodova potrebnih za funkcioniranje stambeno-poslovne građevine. Arheološke radove provodili su, kronološkim redom, Arheološki muzej Istre u Puli, Arheolog d.o.o. Ugljan, Zavičajni muzej Poreštine, Odjel za kopnenu arheologiju Juršići Hrvatskog restauratorskog zavoda i Arheo Tim d.o.o. iz Pule. S Upravom za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i nadležnim Konzervatorskim odjelom u Puli utvrđeno je koji se dio lokaliteta prezentira, a koje se od istraženih (uglavnom suhozidnih) struktura uklanja. Također, donesena je odluka o potrebi izuzimanja dijela prizemlja novoplanirane građevine na k.č. 316/1 upravo zbog prezentacije lokaliteta.

Sl. 4. Snimak podnog mozaika reprezentativne dvorane
(izvor: Bodružić 2011)

mozaikom s geometrijskom kompozicijom koju tvore kružnice jednakih dimenzija koje se preklapaju tvoreći četverolisne rozete. Istovjetan motiv korišten je na podnom mozaiku u južnom brodu Predeufrazijeve bazilike u Poreču iz 5. stoljeća.⁴⁵ Kompozicija je omeđena viticom vinove loze unutar friza čiji vanjski rub tvori jednoredna, a unutarnji dvoredna traka. Uza zid apsida teče prazna traka. Jednaki prikaz vinove loze ponavlja se u apsidi Predeufrazijeve bazilike u Poreču iz 5. stoljeća.⁴⁶ U tjemenu apsida sačuvani su ostaci polikromnog zidnog oslika s osnovom crvene boje. Cijelom dužinom apsida teče šira bijela traka preko koje su oslikane dvije paralelne tanke plave trake unutar kojih je motiv valovnice. Podnicu dvorane omeđuje friz s jednorednom trakom u vanjskom dijelu i dvorednom trakom tamno plave boje s unutarnje strane. Unutar nje prikazane su domaće i divlje životinje u svom prirodnom okruženju šume i livade. Na površini koja je omeđena frizom prikazani su trsi vinove loze bogati grozdovima koji izvire iz kutova prostorije prema središtu dvorane, a među njima akantovi listovi, ptice i berba grožđa. Pred apsidom, u središnjem te uz jugoistočni dio prostorije prikazane su tri arhitektonske kompozicije. Svaku tvore po dva

koji je uočen u profilu iskopa usmjerio je radove na prostor neposredno uz ogradni zid samostanskog sklopa. U razdoblju od 2010. do 2012. godine otkriven je dio veće prostorije oblika pravokutnika izduženog u pravcu sjeverozapad – jugoistok, s dubokom polukružnom apsidom na sjeveru koja je sačuvana u visini od gotovo 1 metra. Ogradni zid samostanskog sklopa temeljen je na zapadnom perimetralnom zidu ove prostorije. Apsida je povišena za jednu stepenicu u odnosu na preostali dio prostorije, ramenom je oslonjena na perimetralni zid dvorane, a s vanjske strane je ojačana kontraforima.⁴² S njezine istočne strane nalazi se niz od tri manje prostorije ujednačenih dimenzija: 5,50 x 4 metra. U jednoj je otkriven otisak ognjišta koje zahvaća veći dio prostorije. Sve prostorije međusobno komuniciraju, a pristup im je omogućen i putem uskog hodnika koji se proteže u smjeru istok – zapad.⁴³ Dvorana s apsidalnim završetkom predstavlja reprezentativnu dvoranu – *triclinium*⁴⁴, čiju podnu oblogu čini mozaik od raznobojnih kockica različitih materijala (kamena, opeke, stakla, kristala) na podlozi od finog vapna pomiješanog s pijeskom. Prostor apsida je prekriven

⁴² Ars restauro 2010, str. 13.

⁴³ Janko 2010; Janko 2010a; Janko 2011; Janko 2011a.

⁴⁴ Bodružić 2011; Martinov – Burić 2011.

⁴⁵ Terry - Gilmore Eaves 2001, Pl. 2; Meder 2003, str. 36, Tb. VII, Sl. 1.

⁴⁶ Terry – Gilmore Eaves 2001, Pl. 2. ; Meder 2003, str. 37, Tb. VII, Sl. 3.

Sl. 5. Podni mozaik u prostoriji koja flankira reprezentativnu dvoranu (izvor: *Ars restauro d.o.o.* 2010)

stupa – kanelirana i tordirana, koji nose konstrukciju oblikovanu poput kupole s pokrovom od imbreksa (sl. 4). Uzor za takvu vrstu kompozicija je arhitektura 1. stoljeća u Rimu i okolici, primjerice u Hadrijanovoj vili u Tivoliju. Unutar svake od edikula nalazi se prikaz koji simbolizira po jedno godišnja doba. U središtu dvorane prikazana je mitološka scena s dvama ljudskim likovima. Scena je s dvije suprotne strane omeđena trakom ispunjenom cvjetovima ljiljana. Ženski lik je u poluležećem položaju (ili lebdi), obnaženog gornjeg dijela tijela i odjećom bogatih nabora. Ona pruža ruke prema muškom liku – ratniku s kopljem i štitom, naglašene mišićne anatomije.⁴⁷ Podni mozaik triklinija okvirno se datira u 3. ili početak 4. stoljeća.⁴⁸

Podni mozaik s geometrijskim motivima dijelom je sačuvan i u jednoj od prostorija koje flankiraju triklinij.⁴⁹ Vanjski rub mozaika čini jednobojna podloga. Slijedi motiv jednostavnog meandra od tankih traka među kojima je motiv cvijeta oblikovan poput križa. Središnje polje omeđuje traka ispunjena motivom lovorovog vijenca. Jednako oblikovane trake s istim motivom lovorovog vijenca pružaju se okomito na središnje polje. Na spoju dviju traka oblikovana je kružnica (sl. 5).

⁴⁷ *Ars restauro* 2010, str. 13–20.

⁴⁸ Bodružić 2011, str. 12.

⁴⁹ Restauratorski zahvat opšivanja i zaštite podnog mozaika koji je otkriven u reprezentativnoj dvorani i najjužnijoj bočnoj prostoriji provela je tvrtka *Ars restauro d.o.o.* iz Sinja. Provedena je konzervatorsko-restauratorska obrada zidnog plašta, tjemena i vanjske temeljne stope apside, njezino plombiranje i postavljanje zaštitne kape. Nadozidan je luk apside zbog konsolidacije ugroženog dijela zidne freske. Podni mozaik i dijelovi fresko oslika su opšiveni.

Sl. 6. Istraženi dijelovi vile: struktura zidova prostorija uz reprezentativnu dvoranu i duž ceste prema obali (izvor: Arhiv Konzervatorskog odjela u Puli)

Istovjetan motiv lovorovog vijenca korišten je na dijelu podnog mozaika iz 4. stoljeća koji potječe s položaja prvotne bazilike u sjevernom dijelu sklopa Eufrazijane.⁵⁰

U jugoistočnom dijelu ove čestice, odnosno na rubnom dijelu tada planirane stambeno-poslovne građevine, otkrivene su još dvije prostorije koje su međusobno komunicirale. S vanjske strane perimetralnog zida objekta otkriven je drenažni kanal. Ove prostorije predstavljaju ostatke perifernog dijela vile čiji je nastanak datiran u 1. stoljeće. Upravo u ovom dijelu vile vidljiv je niz naknadnih pregradnji na izvornim strukturama: zazidavanje otvora i dodatno žbukanje. Dijelovi zasebnih prostorija vile otkriveni su i duž puta koji graniči s prostorom tzv. *Starog Neona*, unutar rova ukupne dužine 70-ak metara, pod spletom postojeće infrastrukture. Zidovi se pružaju u smjeru sjeverozapad – jugoistok.⁵¹ Pravac pružanja zida koji je otkriven na spoju s obalnom prometnicom nastavlja se na dijelove arhitekture koje je istražio Mirabella Roberti na području tzv. *Starog Neona*.⁵²

Tehnika izgradnje zidova antičke vile pokazuje višestruke značajke. Prevladavaju zidovi u tehnici *opus isodomum*. Prostor između lica i naličja zida ispunjen je neobrađenim kamenjem različitih dimenzija i žbukom. Vanjske površine zidova prekrivene su i s po nekoliko (utvrđeno je najviše tri) slojeva žbuke. Na pojedinim zidovima gornje lice zaravnato je žbukom. Unutarnji zidovi prostorija bili su prekriveni fresko oslikom s vodoravno izvedenim crvenim trakama na svjetložutoj podlozi. Podovi su izvedeni u tehnici *opus signinum* ili su bili prekriveni podnim mozaikom, *opus tessellatum*. U dijelu prostorija utvrđeno je da je za pripremu podloge u *opus signinum* naslagano oštro lomljeno kamenje koje je poslužilo kao poravnanje nad matičnom stijenom. Za formiranje prostorija podizani su i zidovi od manjih i većih nepravilnih klesanaca povezanih žbukom, koji su položeni na sloj zemlje crvenice. Vanjsko lice takvih zidova bilo je ožbukano. U najmanjoj su

⁵⁰ Meder 2003, str. 34, T. III, Sl. 3; original mozaika pohranjen je u lapidariju u prizemlju Biskupske palače u Poreču.

⁵¹ Burić 2012; Kovačić 2012; Munda 2012; Munda 2012a.

⁵² Percan 2016; Percan 2016a.

Sl. 7. Detalj podnog mozaika u sjevernoj prostoriji (izvor: Višnjić 2016)

mjeri otkriveni zidovi koji su formirani kao suhozidne strukture. Širina zidova varira: od 47,60 do čak 90 cm. Uz perimetralne zidove vile sačuvani su odvodni kanali s drenažnom podnicom koja je izvedena od kompaktne hidrauličke žbuke (sl. 6). Ostaci ruševnog sloja krovnih tegula te tragovi nagorjelog drva i masivnih željeznih čavala upućuju na to da je krovna konstrukcija vile bila drvena te da je podržavala krov od tegula.

Planirana sanacija i revitalizacija samostanskog sklopa uz crkvu sv. Marije od Mora bila je povod za provođenje zasebnog arheološkog istraživanja u nekadašnjem samostanskom vrtu.⁵³ To je rezultiralo nalazom triju prostorija koje su flankirale triklinij s njegove zapadne strane, a simetrične su onima uz istočni zid reprezentativne dvorane. I u ovome slučaju prostorije su međusobno komunicirale vratima. Bile su prekrivene podnim mozaicima, od kojih je najbolje sačuvan onaj u sjevernoj prostoriji. Riječ je o polikromnom podnom mozaiku na bijeloj podlozi s rubnom geometrijskom i središnjom vegetabilnom kompozicijom. Vanjski rub čini jednobojna, bijela podloga. Unutar sljedeće trake javljaju se dva motiva. Duž jednog ruba su prikazani istostranični trokuti nanizani tako da vrh prethodnog dodiruje vanjski središnji dio ruba sljedećeg trokuta. Duž ostalih očuvanih rubova teče geometrijski motiv oblikovan poput grančice. Uz vanjski rub središnje trake nanizani su manji trokuti čiji je vrh usmjeren prema središtu prostorije. Slijede dvije tanje trake (sl. 7). Središnji motiv čini vinova loza čije se grane šire iz kutova prostorije, poput motiva u velikoj reprezentativnoj dvorani, ali jednostavnije izrade. Podni mozaik u središnjoj prostoriji vidljiv je tek u tragovima, dok u južnoj on nije sačuvan.⁵⁴

Izostanak arheoloških struktura u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu površine namijenjene stambeno-poslovnoj građevini navode na zaključak da se rimska vila prostire na površini koja se

⁵³ Na k.č. 313/1 i 313/2, sve k.o. Vrsar. Radove je inicirala i financirala Općina Vrsar – Orsera.

⁵⁴ Višnjić 2016.

Sl. 8. Istraženi dijelovi antičke vile na katastarskoj podlozi (izvor: Pustijanac – Gergeta Sotončić 2022, list 03)

proteže na položaju samostanskog sklopa i crkve sv. Marije od Mora, na dijelu susjedne čestice uz samostanski vrt, na položaju tzv. *Starog Neona* i ispod današnje prometnice. Vila po svemu sudeći zahvaća površinu od oko 5000 m² (sl. 8 i 9).

Nakon rezultata najnovijih arheoloških istraživanja na području uz crkvu sv. Marije od Mora sasvim je logično otkrivene dijelove vile povezati s ostalim nalazima na području vrsarske luke. Naime, u južnom dijelu uvale Attilio Degrassi je 1928. godine, kad je proveo kratko sondiranje u tzv. *Starom Neonu*, otkrio dio objekta proizvodne namjene.⁵⁵ Istražio je dio zida koji je s obje strane bio raščlanjen lezenama čijem pravilnom ritmu odgovaraju pilastri položeni po središnjoj osi građevine. Pod je bio od maltera i opeke. Tek je na temelju naknadnih analiza, a uzimajući u obzir izduženi tlocrt građevine dimenzija 65 x 18 m, te organizaciju unutarnjeg prostora i položaj pilastara, zaključeno da je riječ o spremištu za žito – *horreum* iz 4. stoljeća.⁵⁶ Ako pretpostavimo da opisani niz pilastara predstavlja središnji niz unutar građevine, ukupna površina skladišta iznosila bi 1170 m².⁵⁷ S obzirom na smještaj uz obalu, ovu se građevinu može smatrati skladištem u funkciji pomorske trgovine. Izgledno je da je ono bilo u privatnom vlasništvu i sastavni dio vile čiji su dijelovi otkriveni u sjevernom dijelu uvale (sl. 10).⁵⁸

⁵⁵ Degrassi 1928, str. 400; Mirabella Roberti 1944a, Tab. 1, Sl. 1.

⁵⁶ Matijašić 1997, str. 216; Zaninović 1997, str. 137; Matijašić 1998, str. 283; Carre 2012, str. 181–182.

⁵⁷ Carre 2012, str. 181.

⁵⁸ Carre 2012, str. 181–182.

Sl. 9. Zračna snimka područja na kojem se prostire antička vila (izvor: Općina Vrsar)

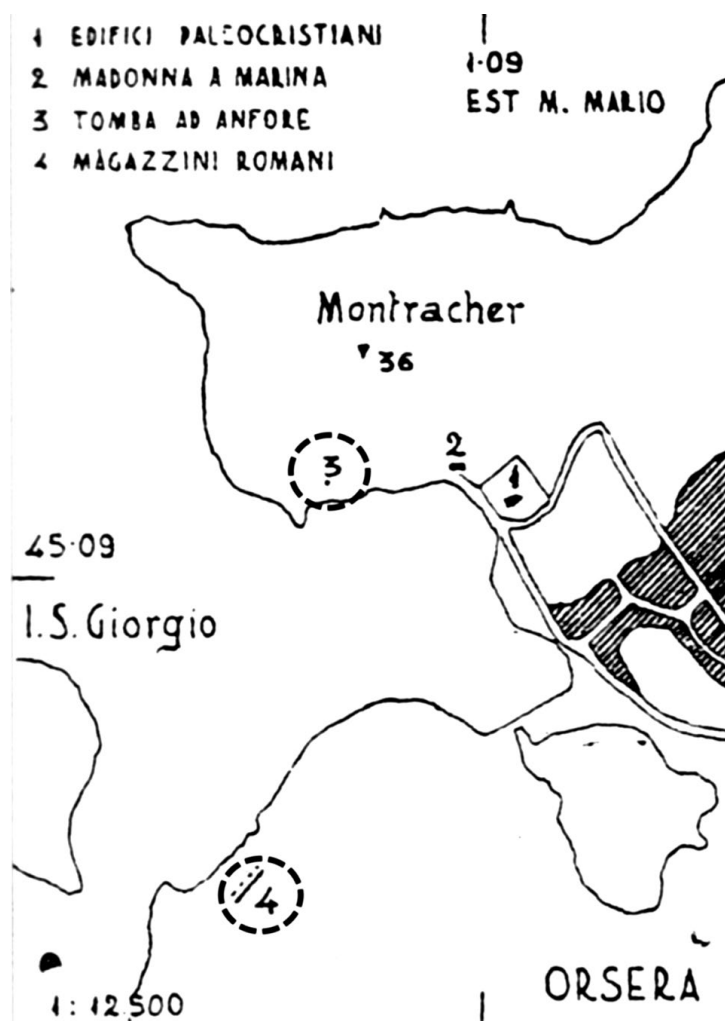
ZAKLJUČAK

Arheološka istraživanja u sjevernom dijelu vrsarske uvale otkrila su položaj bogato opremljene antičke maritimne vile (*villa maritima*) čije su strukture, od prvotne građevine do njezinih naknadnih preinaka, korištene od 1. do 7. stoljeća. Ako je suditi po nalazu epigrafskog spomenika, početkom 2. stoljeća vlasnik vile možda je bio Mutije Maksim. Strukture koje su otkrivene u sjevernom dijelu vrsarske uvale većim dijelom pripadaju rezidencijalnom dijelu vile, dok su manji ostaci gospodarskog dijela sklopa otkriveni u jugoistočnom dijelu istražene površine, odnosno unutar dvorišta tzv. *Starog Neona* i na položaju crkve sv. Marije od Mora. Vila je nastala u vremenu koje karakterizira procvat rustičnih i maritimnih vila na području Istre, kako u gospodarskom, tako i u graditeljskom smislu⁵⁹, a u 3. i 4. stoljeću vila je proširena te je tada doživjela svoju najznačajniju fazu. Ovakav zaključak nije posve u skladu s raširenim mišljenjem da je tijekom 3. i 4. stoljeća došlo do snižavanja kvalitete života uslijed društveno-političke krize Rimskog Carstva te da je u to vrijeme sve bilo podređeno samo osnovnim životnim potrebama. Očito su i dalje postojale, možda manje brojne, ali ipak luksuzne rezidencije duž istarske zapadne obale. Na nekim je ruralnim lokalitetima zabilježeno smanjenje korištenja dekorativnih arhitektonskih elemenata, neke su građevine napuštene tijekom 4. i 5. stoljeća⁶⁰, ali podni mozaici vrsarske vile pokazuju upravo suprotno: kontinuitet naseljenosti ovoga prostora te opremanje i proširenje postojećeg sklopa. Sličan je primjer vile u Dragoneri kraj Peroja, koja je također obnovljena u 4. – 5. stoljeću.⁶¹

⁵⁹ Bulić 2014, str. 310–312.

⁶⁰ Bulić 2014, str. 202.

⁶¹ Starac 2010, str. 57–86.

Sl. 10. Položaji evidentiranih arheoloških nalaza na karti Maria Mirabelle Robertija s oznakama položaja horreuma (oznaka 4) i groba u anfori (oznaka 3) (izvor: Mirabella Roberti 1944a, tab.1, sl.1)

Kontinuitet korištenja prostora vile i u narednim stoljećima potvrđuju pokretni arheološki nalazi, poput naušnica, odnosno brončanih karičica koje su otkrivene u sloju urušenja krovne konstrukcije neposredno iznad sloja podnog mozaika reprezentativne dvorane uz ogradni zid samostanskog sklopa.⁶² Drugu naušnicu spominje Mirabella Roberti, da je pronađena u „narteksu“.⁶³ Ove naušnice prestanak korištenja triklinija datiraju u širi vremenski okvir od 5. do 7. stoljeća. Najstariji dijelovi vile otkriveni su u perifernom dijelu sklopa, jugoistočno od stambeno-poslovne građevine, a doživjeli su niz preinaka. Ovaj je prostor korišten i za ukapanje. Iako nedostatak priloga unutar grobova otežava njihovu dataciju, pojedine je, na temelju konstrukcije krova od tegula, moguće okvirno datirati najranije u razdoblje kasne antike. Dio zidova antičke vile iskorišten je za formiranje grobne arhitekture kasnosrednjovjekovne ili novovjekovne kosturnice, a dio je oštećen uslijed vađenja kamenja. Južni dio poda triklinija uništen je ukopi-

⁶² Bodružić 2011, str. 7–8.

⁶³ Mirabella Roberti 1944a, str. 53.

Sl. 11. Dijelovi kasnoantičkih sarkofaga koji su pohranjeni u dvorištu kuće uz obalnu šetnicu na prilazu autokampu Orsera i profilirani zabat nadgrobne stele s rozetom u sredini glatkog timpana koji je uzidan u južni ogradni zid starog groblja uz crkvu sv. Marije od Mora (izvor: Pustijanac – Gergeta Sotončić 2022, str. 68, sl. 51–53)

ma jama. Sloj gorenja i oštećenja u podnom mozaiku na području tzv. *Starog Neona* upućuje na degradaciju struktura antičkog, odnosno kasnoantičkog sklopa vile, ali tek u drugoj polovici 6. stoljeća. Ovaj arheološki sloj potvrđuje tezu da Istra nije osjetila ekonomske posljedice uslijed prodiranja barbarskih naroda na područje Apeninskog poluotoka sve do druge polovice 6. ili početka 7. stoljeća.⁶⁴ Upravo je u to vrijeme u prostoriju s apsidalnim završetkom u dvorištu tzv. *Starog Neona* postavljen tijesak za preradu maslina.⁶⁵ Tipologija pokretnog arheološkog materijala govori nam da je do napuštanja prostora vile došlo tijekom 7. stoljeća.

Skladišni prostor koji je otkriven u jugozapadnom dijelu vrsarskog zaljeva, na položaju na kojem su danas smješteni ugostiteljski objekti duž južnog dijela vrsarske rive, zasigurno je sagrađen i korišten za potrebe vile u sjevernom dijelu uvale, tj. s njom je vjerojatno činio vlasničku cjelinu. U vezi s time pretpostavljeno je i postojanje luke, odnosno korištenje vrsarskog akvatorija u antici.⁶⁶ Očekivano je da bi vila sa svojim skladišnim prostorima imala uređenu operativnu obalu s mulom ili pristaništem.⁶⁷ Uz povoljan položaj uvale podno današnjeg naselja, dodatni argument u prilog postojanju luke jesu i izvori pitke vode, poput onog koji postoji na otoku Sv. Jurja preko puta vrsarske luke⁶⁸. Arheološki ostaci lučkih struktura u vrsarskom podmorju nisu potvrđeni. Razlog tomu je korištenje uvale najprije za sidrenje, a u konačnici i formiranje današ-

⁶⁴ Levak 2009, str. 112–115; Bulić 2014, str. 201–202, 206.

⁶⁵ Matijašić 1998, str. 217.

⁶⁶ Degrassi 1957, str. 63.

⁶⁷ Koncani Uhač 2018, str. 296.

⁶⁸ Šonje 1991, str. 106.; Milotić 2013, str. 52, Sl. 1.

nje nautičke i ribarske luke u uvali. Pretpostavlja se da je vrsarska luka imala karakter jedne od usputnih lučica i sidrišta na pomorskom putu među dvama najvažnijim pristaništima: Pulom i Porečom.⁶⁹ Jedinu dosadašnju arheološku potvrdu o korištenju današnjeg prostora vrsarske luke u razdoblju od antike do novoga vijeka daju pokretni nalazi otkriveni tijekom sondiranja u dijelu podmorja južno od crkve sv. Marije od Mora koje je tijekom 2020. godine proveo Centar za interdisciplinarna istraživanja krajolika Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli u sklopu projekta „Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar“ (ArchaeoCulTour).⁷⁰

Položaj rimske nekropole na prostoru sjeverozapadno od vile, podno kamenoloma Montraker, sugerira nalaz groba u amfori koji je Mario Mirabella Roberti ubicirao na crtežu koji prikazuje položaje nalaza u Vrsaru (sl. 10).⁷¹ Dodatna indikacija o postojanju nekropole duž današnje obalne prometnice zapadno i sjeverozapadno od vile jesu dijelovi dvaju kasnoantičkih sarkofaga koji su izloženi u dvorištu stambene građevine podno kamenoloma Montraker⁷² te zabat nadgrobne stele koji je uzidan u južni dio ogradnog zida koji omeđuje staro groblje uz crkvu sv. Marije od Mora (sl. 11).⁷³

KRATICE

AE – *L'Année épigraphique*: <https://www.jstor.org/journal/anneepig> (25. 7. 2023)

AMSI – *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, Venezia, Trieste.

EDH – Epigraphic database Heidelberg: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/> (25. 7. 2023)

EDR – Epigraphic database Rome: <http://www.edr-edr.it/default/index.php> (25. 7. 2023)

LITERATURA

Ars restauro 2010	<i>Ars restauro d.o.o, Podni mozaik na arheološkom lokalitetu antička vila u Vrsaru (k.č. 819/5), restauratorsko izvješće i kulturno-povijesna analiza, ev. broj: RO – 9/11, Sinj, 2010.</i>
Bodružić 2011	<i>M. Bodružić, Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju Vrsar – Jelovac naselje, Arheolog d.o.o., Ugljan, 2011.</i>
Boersma 1985	<i>J. S. Boersma, Amoenissima Civitas: Block VII at Ostia, Description and Analysis of its Visible Remains, Scrinium. Monographs on History, Archaeology, and Art History edited under the auspices of the Dutch Institute in Rome 1, Assen, 1985.</i>
Boin 2013	<i>D. Boin, Ostia in Late Antiquity, Cambridge, 2013.</i>

⁶⁹ Matijašić 1998, str. 434.

⁷⁰ Uhač 2021.

⁷¹ Mirabella Roberti 1935, str. 291; Mirabella Roberti 1944a, Tab. 1, sl. 1.

⁷² Na današnjoj k.č. 306, k.o. Vrsar.

⁷³ Pustijanac – Gergeta Sotončić 2022, str. 67–68, sl. 51–53.

- Bulić 2014 D. Bulić, *Rimska ruralna arhitektura Istre u kontekstu ekonomske i socijalne povijesti*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2014.
- Burić 2012 J. Burić, *Izvještaj o arheološkom nadzoru u Vrsaru na k.č. 819/5 k.o. Vrsar*, Arheolog d.o.o., Ugljan, 2012.
- Calza 1941 G. Calza, „Ostia, edificio degli Augustali“, *Notizie degli scavi di antichità* VII, 2, 1941, 196–209.
- Carandini *et al.* 1982 A. Carandini – A. Ricci – M. De Vos, *Filosofiana, la villa di Piazza Armerina: immagine di un aristocratico romano al tempo di Costantino*, Palermo, 1982.
- Carre 2012 M.-B. Carre, „Skladište na jugu uvale“, u: M.-B. Carre – V. Kovačić – F. Tassaux (ur.), *Sjeverno priobalje Poreštine u antici*, Poreč, 2012, 181–182.
- Coppo 1830 P. Coppo, „Del sito dell'Istria a Gioseffo Faustino“, *Archeografo Triestino*, vol. II, 1830, 26–44.
- Cuscito 2011 G. Cuscito, „Edilizia residenziale ed edifici cristiani di culto: un problema aperto“, *Histria antiqua* 20, 2011, 301–315.
- Degrassi 1928 A. Degrassi, „Notiziario archaeologico“, *AMSI* 40, 1928, 397–402.
- Degrassi 1957 A. Degrassi, „I porti romani dell'Istria“, *AMSI* n.s. 5, 1957, 24–81.
- Farioli 1975 R. Farioli, „Struttura dei mosaici geometrici“, *Antichità Altoadriatiche* 8, 1975, 155–175.
- Ferri 2020 G. Ferri, „La pavimentazione musiva del battistero di Grado: schemi geometrici e motivi riempitivi“, u: F. Bisconti – G. Cresci Marrone – F. Mainardis – F. Prenc (ur.), *Legite, tenete, in corde habete. Miscellanea in onore di Giuseppe Cuscito*, *Antichità Altoadriatiche*, 92, 2020, 205–218.
- Glaser 1991 F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg*, Klagenfurt, 1991.
- Gnirs 1916 A. Gnirs, „Antike Baureste and der Westküste Istriens“, *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege* 15, 1916, 84–85.
- Gnirs 2009 A. Gnirs, „Ostaci antičke gradnje na zapadnoj obali Istre“, u: A. Gnirs, *Arheološki tekstovi*, K. Buršić–Matijašić (ur.), Pula, 2009, 87–89.
- Janko 2010 I. Janko, *Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje*, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre u Puli, ur. br.: 1200/10, Pula, 2010.
- Janko 2010a I. Janko, *Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje*, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre u Puli, ur. br.: 1285/10, Pula, 2010.
- Janko 2011 I. Janko, *Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje*, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre u Puli, ur. br.: 112/11, Pula, 2011.
- Janko 2011a I. Janko, *Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje*, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre u Puli, ur. br.: 601/11, Pula, 2011.
- Koncani Uhač 2018 I. Koncani Uhač, *Rimski lučki uređaji u Istri i njihov arheološki kontekst*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2018.

- Kovačić 2012 V. Kovačić, *Preliminarno izvješće o arheološkom nadzoru na k.č. 818/5 (316/1) k.o. Vrsar*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2012.
- Laird 2000 M. L. Laird, „Reconsidering the so-called “Sede degli Augustali” at Ostia“, *Memoirs of the American Academy in Rome* 45, 2000, 41–84.
- Levak 2009 M. Levak, *Kastrizacija u Istri. Preobrazba načina života i privređivanja u Istri na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2009.
- Mariné Isidro 1984 M. Mariné Isidro, „Las “Termas” de la villa de Cuevas de Soria“, u: C. de la Casa Martínez (ur.), *Actas del I Symposium de Arqueología Soriana*, Soria, 1984, 401–416.
- Martinov – Burić 2011 D. Martinov – J. Burić, *Izvještaj o arheološkom nadzoru u Vrsaru na k.č. 819/5 i 819/10 k.o. Vrsar*, Arheolog d.o.o., Ugljan, 2011.
- Matijašić 1997 R. Matijašić, „L'Istria tra l'antichità classica e la tarda antichità“, *Arheološki vestnik* 48, 1997, 203–218.
- Matijašić 1998 R. Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st.pr. Kr. – III. st. posl. Kr.)*, Pula, 1998.
- Meder 2003 J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, 2003.
- Milotić 2013 I. Milotić (ur.), *Vrsar poviješću i zbiljom*, Vrsar, 2013.
- Mirabella Roberti 1935 M. Mirabella Roberti, „Notiziario archaeologico 1935–1936“, *AMSI* 47, 1935, 285–307.
- Mirabella Roberti 1944 M. Mirabella Roberti, „Una sede paleocristiana ad Orsera“, *Atti del Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti* 103, 2, 1944, 509–541 (= *AMSI*, n.s. 27–28, 1979–1980, 33–61).
- Mirabella Roberti 1944a M. Mirabella Roberti, „La sede paleocristiana di Orsera“, *Annali triestini* 15, 1944, 31–120.
- Mohorovičić 1954 A. Mohorovičić, „Prikaz i osnovna analiza nekih istaknutih urbanističkih i arhitektonskih objekata na području sjeverozapadne Istre (Izvještaj o radu ekipe Jugoslavenske akademije u kotaru Poreč i Pazin)“, *Bulletin za likovne umjetnosti JAZU* 5–6, 1954, 3–7.
- Munda 2012 D. Munda, *Izvještaj o arheološkom nadzoru na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje, k.č. 819/5 (316/1) k.o. Vrsar*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2012.
- Munda 2012a D. Munda, *Izvještaj o arheološkom nadzoru prilikom zamjene kanalizacijske infrastrukture na lokalitetu Vrsar – Jelovac naselje, k.č. 819/5 (316/1) k.o. Vrsar*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2012.
- Pensabene – Sfameni 2014 P. Pensabene – C. Sfameni (ur.), *La villa restaurata e i nuovi studi sull'edilizia residenziale tardoantica*, Atti del Convegno internazionale del Centro interuniversitario di studi sull'edilizia abitativa tardoantica nel Mediterraneo (CISEM) (Piazza Armerina 7–10 Novembre 2012), Bari, 2014.
- Percan 2016 T. Percan, *Izvještaj o arheološkim radovima prilikom izgradnje vodovodnog ogranka Riva u Vrsaru*, Hrvatski restauratorski zavod, Juršići, 2016.

- Percan 2016a T. Percan, *Tekst izvještaja za Hrvatski arheološki godišnjak* (neobjavljeno), 2016.
- Petrović 1995 P. Petrović, „Villa and domus tribuni at Mediana“, u: D. Srejić (ur.), *The Age of Tetrarchs*, Beograd, 1995, 232–240.
- Petrović 2004 P. Petrović, *Medijana rezidencija rimskih careva*, Beograd, 2004.
- Pustijanac – Gergeta Sotončić 2022 K. Pustijanac – K. Gergeta Sotončić, *Konzervatorski elaborat za izgradnju prometnice na potezu Obala m. Tita – zona Montraker u Vrsaru*, br. projekta 07/2022, Svetvinčenat, 2022.
- Starac 2010 A. Starac, *Dragonera. Dva bisera. Two Pearls*, Monografije i katalogi 19 – Arheološki muzej Istre, Pula, 2010.
- Šonje 1971 A. Šonje, „Romanička bazilika Sv. Marije u Vrsaru“, *Zbornik Poreštine*, Knjiga 1, Poreč, 1971, 373–400.
- Šonje 1974 A. Šonje, „Antički natpis iz Vrsara“, *Arheološki vestnik* 25, 1974, 236–242.
- Šonje 1982 A. Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre. Područje Porečke biskupije od 6. do 16. st.*, Zagreb – Pazin, 1982.
- Šonje 1991 A. Šonje, *Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine*. Poreč – Pazin, 1991.
- Tassaux 2003 F. Tassaux, „Orsera/Vrsar, une villa maritime de l’antiquité tardive en Istrie“, *Histria antiqua* 11, 2003, 383–390.
- Tassaux – M.-B. Carre 2012 F. Tassaux – M.-B. Carre, „*Insula Ursaria* na Peutingerovoj karti i nautičke značajke vrsarske uvale“, u: M.-B. Carre – V. Kovačić – F. Tassaux (ur.), *Sjeverno priobalje Poreštine u antici*, Poreč, 2012, 172–180.
- Terry – Gilmore Eaves 2001 A. Terry – F. Gilmore Eaves, *Retriving the Records: A Century of Archaeology at Poreč (1847–1947)*, Zagreb – Motovun, 2001.
- Uhač 2021 M. Uhač, *Podmorsko arheološko istraživanje akvatorija Vrsara – arheološka kampanja 2020.*, Projekt „Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar“ (ArchaeoCulTour, HRZZ-PAR-2017-01), Sveučilište u Puli, Pula, 2021.
- Vargas Vázquez 2017 S. Vargas Vázquez, „Geometric mosaics of Baetica“, *Journal of Mosaic Research* 10, 2017, 347–364.
- Višnjić 2016 J. Višnjić, *Stručno izvješće o arheološkim istraživanjima uz crkvu Sv. Marije od Mora u Vrsaru tijekom 2015. i 2016. g.*, Izvještaj ur. broj: 7439-07-2377-11-JV-16, Hrvatski restauratorski zavod Zagreb, Juršići, 2016.
- Wilson 2009 P. Wilson, *Lullingstone Roman Villa*, English Heritage Guidebook, London, 2009.
- Zaninović 1997 M. Zaninović, „Liberov natpis iz Vrsara“, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 18, Zagreb, 1997, 137–141.

KRISTINA GERGETA SOTONČIĆ I ROBERT MATIJAŠIĆ

EARLY CHRISTIAN BASILICA AND/OR ROMAN VILLA: A NEW INTERPRETATION OF THE OLD THESIS ON THE BUILDING COMPLEX IN VRSAR

In the northern part of the port of Vrsar, between the church of St. Mary (Sv. Marija od Mora) and the ex factory known as *Stari Neon*, a new residential and commercial building had been planned (and later built), which led to the need to carry out a series of archaeological research campaigns. Between 2010 and 2017 new data has been collected that linked the newly discovered structures with the position of the previously presumed Palaeochristian basilica explored in 1935 by Mario Mirabella Roberti in the courtyard of the *Stari Neon*.

Minor archaeological investigations had been carried out in the area in the second half of the 20th century, which resulted in the identification of bits of Roman architecture (walls and pavements) and epigraphic monuments, but it was only in the early 2000s that Francis Tassaux gave a new interpretation of the supposed sacral complex.

This was confirmed by recent archaeological research, during which the area of a richly decorated ancient maritime villa was defined, which had been in use from the 1st to the 7th century, albeit substantially modified during this period. Parts of a representative hall with an apse and smaller side rooms decorated with polychrome floor mosaics and floors in the *opus signinum* technique and wall paintings were found on the area of the former monastery garden, on a neighboring plot and along the road between *Stari Neon* and the church. Drainage channels have been preserved along the perimeter walls of the villa. A stratum of roof tiles and burned wood indicate the appearance of the collapsed roof structure.

The lack of archaeological structures in the northern and northeastern part of the area planned for the modern residential building made possible the definition of the area of the villa: under the church of St. Mary and the remains of the monastery, on part of the neighbouring plot next to the monastery garden, in the area of the so-called *Stari Neon* and under today's coastal road. The villa covers an area of about 5000 m². The explored structures mostly belong to the residential part of the villa, while remains associated with the economic function of some rooms were recorded inside the yard of *Stari Neon* and on the site of the church of St. Mary.

An inscription discovered in the beginning of the 1990s near the church of St. Mary indicates that at the beginning of the 2nd century the owner of the villa may have been a certain Mutius Maximus. The villa reached its apex in the 3rd and 4th centuries, when it was richly furnished and expanded. This contradicts the opinion according to which, precisely in that period, the quality of life declined as a result of the socio-political and economic crisis of the Roman Empire. The typology of small finds confirms that the villa was continuously used in the following centuries, until its final abandonment during the 7th century. From Late Antiquity, the peripheral parts of the complex have been used as a burial place. The location of the Roman necropolis in the area northwest of the villa, at the foot of the Montraker quarry, is indicated by the grave in an amphora reported by Mario Mirabella Roberti, while the existence of the necropolis is confirmed by Late Antique sarcophagi that are exposed at the bottom of the quarry and the fragment of a tombstone built into the southern fence wall that borders the old cemetery next to the church of St. Mary.

Keywords: *Vrsar, Stari Neon, Paleochristian basilica, archaeological research, Late Antiquity, maritime villa, floor mosaics, architecture*